

MÜSTA'LIYYE (المستعلية)

İsmâiliyye mezhebi bünyesinde
487 (1094) yılındaki
bölünme sonrasında ortaya çıkan
iki önemli fırkadan biri.

Fâtımî Halifesi Müstansır-Billâh'ın 487-
de (1094) ölümünün ardından İsmâiliyye
hareketi sırasında imâmet konusundaki
en büyük bölünme ortaya çıkmış, Efdal'ın
Müsta'lı'ya imâmete getirme gayretleri ve
Nizâr'ın mâruz kaldığı kötü âkıbet sebe-
biyle İsmâiliyye Müsta'lıyye (Müsta'leviyye)
ve Nizâriyye olmak üzere birbirine düşman
iki fırkaya ayrılmıştır. Bu iki fırka daha son-
raları buldukları yerler itibarıyla Batı İsmâ-
îlîleri ve Doğu İsmâîlîleri diye de anıl-
mıştır.

Müsta'lı-Billâh vefat edince Efdal onun
beş yaşındaki oğlu Mansûr'u Âmir-Biah-
kâmillâh unvanıyla halife ilân etti. Âmir-
Biahkâmillâh'ın 524'te (1130) vâris bırak-
madan ölmesi, daha önce Fâtımîler'de imâ-
mete vâris aranması gibi bir problemle
karşılaşmadığından Müsta'lılar içinde ye-
ni bir bunalıma sebep oldu. Ölümü esna-
sında hanımlarından birinin hamile oldu-
ğunu söylemesi durumu daha karmaşık
hale getirdi. Doğacak çocuğu beklerken
İsmâîlî tarihinde ilk defa aile içinde yaşça
en büyük olan Âmir'in amcasının oğlu Ebû'l-
Meymûn Abdülmeccid emanetçi imam (el-
imâmü'l-müstevda) olarak tayin edildi. Bir
süre sonra doğan çocuğun kız yahut Ku-
feyfe adı verilen bir erkek olduğu, fakat
Abdülmeccid tarafından ortadan kaldırıldı-
ğı belirtilmektedir (Makrîzî, *İttî'âzû'l-hune-
fâ*, III, 146). Bu arada Âmir-Biahkâmillâh'ın
vefatından birkaç ay önce doğan Tayyib
isimli bir oğlu olduğu da bilinmektedir. Ab-
dülmeccid'in imâmet makamına getirilme-
sini istemeyen askerler Efdal'ın oğlu Ebû
Ali Ahmed Kütüfât'ı vezirlik makamına
getirmiş, Abdülmeccid'i hapsederek İsmâ-
iliyye'yle ilgili bütün faaliyetleri durdurmuş
ve İmâmîyye tarafından gelmesi beklenen
on ikinci imam adına davette bulunmaya
başlamışlardı. Ancak bu durum uzun sür-
medi. Ebû Ali'nin 16 Muharrem 526 (8
Aralık 1131) tarihinde öldürülmesi üzerine
hapisten çıkan Abdülmeccid'e Âmir taraf-
larıncaya tekrar biat edildi. Kısa bir müd-
det sonra Abdülmeccid kendini Hâfız-Li-
dînillâh unvanıyla halife ilân etti (3 Rebû-
levvel 526 / 23 Ocak 1132). Yeni halife ken-
di durumunu kuvvetlendirmek amacıyla
Hz. Peygamber'in, amcazadesi Ali'yi halife
tayin ettiği yolundaki iddiaya benzer bir
şekilde Âmir-Biahkâmillâh'ın da kendisini

halife tayin ettiğini bir sicille ortaya koyma-
ya çalıştı. Ardından resmî dairelerde "Hâ-
fiziyye devleti" ve "Hâfiziyye imâmeti" gibi
ibareler sık sık kullanılmaya başlandı. Bu
gelişmeler üzerine Müsta'lı İsmâiliyye bün-
yesinde Hâfiziyye (Mecdiyye) ve Tayyibiyye
olarak adlandırılan büyük bir bölünme mey-
dana geldi. Daha önceki imamın neslinden
gelmemesine rağmen Hâfız'ın iddiaları, Fâ-
timî Devleti'nin Eyyûbîler tarafından orta-
dan kaldırılmasına kadar Mısır ve Suriye'-
de bulunan Müsta'lılar, Aden'de Zürey'iler
ve San'a'da Hemdânî ailesinin bir kısım
mensupları tarafından benimsendi. Ab-
dülmeccid ve daha sonra gelen üç halefi
Zâfir-Bia'dâillâh (1149-1154), Fâiz-Bina-
rillâh (1154-1160) ve Âcid-Lidînillâh (1160-
1171) Hâfiziyye'nin hak sahibi ve gerçek
imamları olarak kabul edildi, önceki devir-
lerden beri devam eden İsmâîlî geleneği
sürdürdü, Kahire'de görevli başdâi da-
vetin yöneticisi olma özelliğini devam et-
tirdi. Böylece Hâfiziyye Fâtımîler'in son dev-
rinde devletin resmî mezhebi oldu. Ancak
Fâtımîler'in yıkılışını müteakip Hâfiziyye Mi-
sır'daki desteğini kaybederek kısa sürede
ortadan kalktı. Bu devrede Hâfizi âlimle-
rinin, Tayyibî ve Nizârîler'in ortaya koydukları
çalışmalara paralel eserler bırakma-
dıkları yahut bunların günümüze intikal
etmediği dikkate alınırsa onların daha zi-
yade edebî faaliyetlerde buldukları dü-
şünülebilir.

Hâfizîler'e muhalif Müsta'lılar'ı teşkil
eden Tayyibîler, Halife Âmir'in ölümünden
birkaç ay önce doğan, adı geçen halifenin
Suleyhîler'in melikesi Hürre es-Suleyhî-
ye'ye 4 Rebûlâhîr 524 (17 Mart 1130) ta-
rihinde doğduğunu yazdığı (Umâre el-
Yemenî, s. 127-129), doğumu münasebetiyle
Kahire'de büyük şenlikler düzenlenen Ebû'l-
Kâsım et-Tayyibî'yi (Makrîzî, *İttî'âzû'l-hune-
fâ*, III, 128; *el-Müntekâ*, s. 109-110) imam
olarak kabul ettiler. Mısır ve Suriye'de bu-
lunan bazı Müsta'lı grupları ile Yemen Mü-
sta'lıları'nın çoğunluğu Tayyib'in imâmetini
benimseyerek Hâfız-Lidînillâh'ın iddiaları-
nı reddettiler. Bununla birlikte Tayyib'in
âkıbetiyle ilgili hiçbir şey bilinmemektedir.
İdrîs İmâdüddin'e göre Âmir'in ölümünün
ardından Efdal harekete geçip Abdülme-
ccid'i hapsedtiğinde Tayyib ve dâileri göz-
den kaybolup uzaklaşmışlardı, böylece İsmâ-
îliyye bünyesinde ikinci bir gizlilik (setr)
dönemi başlamıştır (Eymen Fuâd Seyyid,
Târihu'l-mezâhibi'd-diniyye, s. 186; ayrı-
ca bk. MESTÜR). Âmir'in vefat haberi Ye-
men'e ulaştığında Hürre es-Suleyhîye, dâi
Züeyb b. Mûsâ el-Vâdîi ve yardımcısı Sul-
tan Hattâb b. Hasan b. Ebû'l-Hifâz el-Ha-

cûrî ile, ülkesindeki İsmâîlî cemaatinden
Tayyib adına ahid ve biat alarak davet işi-
ni devlet işinden ayırdıktan sonra setr du-
rumundaki imama niyâbeten Tayyibî Mü-
sta'lı davetini yürütmekle mükellef olmak
üzere ilk dâi-yi mutlak olarak Züeyb b. Mû-
sâ'ya görevlendirdi. Böylece Hâfiziyye'yi be-
nimsemeyen Tayyibî Müsta'lı hareketi bün-
yesinde imâmeti temsil edip yetkilerini ta-
şıyan dâi-yi mutlaklık müessesesi kurul-
muş oldu. Daha önce Âmirî olarak bilinen
Müsta'lılar müstakil Tayyibî daveti ortaya
çıkınca bu ekole intisap ettiler. Güçlü bir
teşkilât halinde kurulan dâi-yi mutlaklık
müessesesi, Suleyhîler'in ve Fâtımîler'in yı-
kılmasından sonra da bazı bölünmelere
rağmen zamanımıza kadar varlığını sür-
düdü. Züeyb b. Mûsâ'nın 546 (1151) yılınd-
a ölümünün takiben dâi-yi mutlaklık ma-
kamına gelen ve *Resâ'ilü İhväni's-şafâ'i*
Yemen Tayyibî literatürü arasına sokan İb-
râhim b. Hüseyin el-Hâmidî, San'a'da da-
ha önce Hâfiziyye'ye mensup olan Hem-
dânî Valisi Hâtîm b. Ahmed'den önemli öl-
çüde yardım gördü. İbrâhim el-Hâmidî'nin
557'de (1162) ölümünden sonra iyi bir or-
ganizatör, velûd bir yazar ve şair olan oğlu
Hâtîm b. İbrâhim, uzun süren dâi-yi mut-
laklık devresinde Fâtımîler devrindeki dâi'd-
düât gibi hareket ederek başta Hindistan
ve Sind olmak üzere çeşitli yerlere dâiler
gönderdi, Yemen'in özellikle San'a ve çev-
resinde mezhebin hâkim kılınması yönün-
de büyük başarılar elde etti. Hâtîm b. İb-
râhim'in 596'da (1199) ölümünün ardın-
dan oğlu Ali b. Hâtîm bu görevi devam et-
tirdi. Dâi-yi mutlaklık görevi VII. (XIII.) yüz-
yıldaki iki kesinti dışında 605-946 (1209-
1539) yılları arasında Emevî asıllı Benû'l-
Velîd el-Enf ailesinden Ali b. Velîd diye de
tanınan Ali b. Muhammed b. Ca'fer ve nes-
linden gelen torunları vasıtasıyla devam
ettirildi (bu devrede dâi-yi mutlak olanlar
için bk. Hollister, s. 266-267). On dokuzun-
cu dâi-yi mutlak İdrîs İmâdüddin'in kırk yıl
aşan bir süre görevini yürüttükten son-
ra oğlu Hasan, Hüseyin, torunları Ali b. Hü-
seyin ve kısa bir süre Muhammed b. Ha-
san tarafından devam ettirilen bu vazife,
946 (1539) yılından itibaren aslen Hindis-
tan'ın Sidhpûr şehrinde olan ve burada
yerleşen Yûsuf b. Süleyman'a intikal etti.
Bu dönemden sonra mezhep mensupları-
nın ağırlık merkezi Yemen'den Müsta'lı
Tayyibiyye'nin Hindistan'da bulunduğu yere
kaymış oldu (mezhep bünyesinde bu dev-
reden sonraki gelişmeler için bk. BOHRÂ).
Dâi-yi mutlaklık davet işlerini yürütmekle
konusunda "me'zûn" ve "mükâsir" unvanla-
rıyla tayin edilmiş yardımcıları vardır. Yar-
dımcılarından bazıları me'zûn tayinini üst-

lenmişse de normal olarak dâi-yi mutlak me'zûnu kendisine halef olmak üzere seçer. Mükâsir, Fâtımîler'deki me'zûn el-mahsûr ve me'zûn el-mahdûd gibi sınırlı otoriteye sahip olan görevlidir. Bu arada daveti kabul ederek mezhep toplumuna girmiş olan "mümin" ve mezhebe girmeye aday olan "müstecib" Müsta'li Tayyibi hiyerarşisi içindeki en son dereceleri teşkil eder.

Müsta'li Tayyibi toplumu Fâtımî dinî literatürünü büyük ölçüde muhafaza etmiş, Fâtımîler'de olduğu gibi dinin zâhir ve bâtını aynı ölçüde değerlendirerek biri olmadığı takdirde diğersinin de olmayacağı düşüncesini benimsemiştir. Fâtımî devresinin gnostik âlem ve devri tarih anlayışına ilgiyi devam ettiren fırka, Fâtımîler'ce kabul edilen önceki İsmâîlî neoplatonik sistem yanında ikinci dâi-yi mutlak İbrâhim el-Hâmidî tarafından yapılan bazı mitolojik değişikliklerle Hamîdüddin el-Kirmânî'nin *Râhatü'l-âkı* adlı eserinde belirtilen on akıl (el-ukûlü'l-aşere) sistemini benimsemiştir. Bu sistem, Dâi en-Neseffî'nin İsmâîlî düşüncesine soktuğu neoplatonik kozmoloji anlayışının İslah edilmiş son şeklidir. İlk defa İbrâhim el-Hâmidî tarafından açıklanan ve sonraki müelliflerce de benimsenen eski İsmâîlî ve gayri İsmâîlî geleneklerle gnostiklerin düşüncelerinin sentezi olan kozmolojik doktrin "Tayyibi hakâik" diye anılan sistemi teşkil eder. Astroномik ve astrolojik kurgularla eski İsmâîlî tarih anlayışına birtakım yenilikler katan Yemen Tayyibileri, yedi nübüvvet devri yanında başlangıçtan itibaren kıyamete kadar insanlığın kutsal tarihini teşkil eden sayısız devir tasavvur etmektedir. Tayyibi hakâik sistemi, bütün yönleriyle bâtinî doktrinlerin geniş bir özeti olan İdrîs İmâdüddin'in *Zehrü'l-me'ânî* adlı eserinde yer almaktadır. Tayyibi kozmolojik doktrinine göre idrak edilebilen âlem (âlemü'l-ib-dâ) bir defada ve ilk kemal tabir edilen hayat devrelerinde güç ve kapasitede birbirine eşit olan sayısız ruhanî şekillerle yaratılmıştır. Bu durum ilk mükemmeliyet olarak adlandırılmaktadır. İlk varlıklardan birinin sûreti kendini düşünerek yarattığının farkına varmış, yaratıcıyı (mübdî) tanıyıp ibadet etmiş, bu sebeple diğerlerinden ayrılarak özel bir istikamette hareket etmiş, bu akıl "ilk yaratılan" adını alarak Kur'ân-ı Kerîm'deki "kalem" terimleriyle aynıleşmiştir. Bu ilk akıl diğer ilk varlıkları yaratıcıyı tanıtmaya davet etmiş, davete icâbet edenler, icâbetlerindeki sûrat nisbetinde ruhanî âlem düzenindeki görevliler niteliğini kazanıp yerlerini almışlardır.

İlk akıldan ortaya çıkan, ikinci ve üçüncü akıl olarak seçilmiş olan iki sudûr, ruhanî hiyerarşideki ilk akıldan sonraki ikinci hudûdla rakip olmuştu. İkinci akıl üstün gayreti ve daha çabuk icâbeti sayesinde bulunduğu yere ulaşmış, üçüncü akıl yaratıcısını bilmekle birlikte "en-nefsü'l-küllîyye" yahut din lisanı ile "levh" diye isimlendirilen ikinci aklın üstün derecesini tanımayı reddetmiş, bunun cezası olarak üçüncü dereceden sonraki yedi derecenin sonuna düşmüş, ardından tövbe edip onuncu akıl ve müdebbir olmuştu. Fizik âlemi teşkil eden ruhanî sûretlerle onuncu aklın, beraber olup ikinci aklın üstünlüğünü tanımamaları sonucu ortaya çıkan günahattan zulmet teşekkül etmiştir. Ruhanî Âdem diye de isimlendirilen onuncu akıl günah işleyen ruhanî sûretleri tövbe etmeye çağırılmış, onun yeryüzündeki davetinin ilk temsilcisi olan ilk ve küllî Âdem keşf devrini açarak setr devrini başlatan cüz'î Âdem'den ayrılmıştır. Bu sebeple her devrin kâimi yükselir ve onuncu aklın yerini alır, onuncu akıl da tadrîcen ikinci aklıyla birleşinceye kadar yükselir. Setr ve keşfin bu devreleri büyük devir denen "kıyâmetü'l-kıyâmât"a kadar sayısız olarak birbirini takip eder. Tayyibîler'in hesabına göre "el-kevrü'l-a'zam" adı verilen büyük devir 360.000 x 360.000 yıl yani 130 milyar yıla yakın bir süreyi kapsamaktadır. Müminlerin ruhu buldukları duruma göre bir nur noktasına ulaşır, bilgileri ölçüsünde bu nokta büyümeye devam eder. Sonunda kendisinden daha üstün mertebedeki mânevî dereceli kimsenin (had → hudûd) ruhu ile birleşmek için yükselir. Bu yükselmenin devamında devrin kâiminin sûreti şeklindeki bir nur heykeline intikal ederek onuncu akla kadar yükselir. İnanmayanların ruhları ise cesetlerinde kalır, sonra cesetlerin çözülmesiyle birlikte zararlı yaratıklar ve inorganik maddelere dönüşür. Neticede en büyük azabı tatmak üzere yerin en altında bulunan siccîne gönderilirler, burada büyük devrin bitimine kadar kalırlar.

Müsta'li'lerin Yemen'de yerleşip kurumsallaşmasından sonra mezhep bünyesindeki Tayyibiyye hareketi güçlenmiş, bu arada önemli eserler telif edilmiştir. İlk dâi-yi mutlak Züeyb b. Mûsâ'nın eseri olup İskender Afrodisi'nin davetle uzlaşan fikirlerini ihtiva eden *Risâletü'n-nefs* ve *Risâletü'd-derec fî ma'rîfeti'l-mevcûdât* (İsmâil b. Abdürresûl el-Uceynî, s. 200; Hüseyin b. Feyzullah el-Hemdânî, s. 269, 299), *Resâ'ilü İhvânî's-safâ'* yanında Hamîdüddin el-Kirmânî ve Müeyyed-Fiddîn

eş-Şîrâzî'den etkilenen Züeyb b. Mûsâ'nın öğrencisi Sultan Hattâb b. Hasan b. Ebû'l-Hifâz el-Hacûrî'nin *Müniretü'l-beşâ'ir ve gâyetü'l-mevâlid* adlı eserleri bu dönemin önemli teliflerindedir (İsmâil b. Abdürresûl el-Uceynî, s. 198; Poonawala, s. 78-80). İbrâhim b. Hüseyin el-Hâmidî'nin *Kenzü'l-veled*'i (nşr. Mustafa Gâlib, Wiesbaden 1391/1971) Müsta'li Tayyibiyye'nin ana kitaplarından birini teşkil eder. Kirmânî, Müeyyed-Fiddîn eş-Şîrâzî ve önceki İsmâîlî âlimlerinden nakiller yapılan eserde ilk defa *Resâ'ilü İhvânî's-safâ'* dan *er-Risâletü'l-câmi'a'ya* işarette bulunmakta, ayrıca *Tis'un ve tis'üne mes'e-le ve cevâbâtühâ fi'l-hakâ'ik* adlı başka bir eseri de İsmâîliyye ile ilgili konuları ve cevaplarını kapsamaktadır (İsmâil b. Abdürresûl el-Uceynî, s. 304). Hâmidî'nin oğlu olan Hâtim b. İbrâhim'in tarihle ilgili *Tuhtetü'l-kulûb* adlı eseri, mukaddimede Yemen'deki ilk dâileri ele aldıktan sonra Müsta'li daveti illeri gelenlerinin Mısır'dan Yemen'e intikalleriyle ilgili önemli bilgiler vermektedir. Bu kitap İdrîs İmâdüddin'in *Nuzhetü'l-efkâr*'ının kaynaklarındandır. Bunların dışında Muhammed b. Tâhir el-Hârisî'nin *Mecmû'u't-terbiye'si* (a.g.e., s. 305), Ali b. Muhammed b. Ca'fer'in *Nizâmü'l-vücûd ve tertibü'l-hudûd* ile *Dâmiğu'l-bâtıl ve hatfü'l-münâdîl* adlı eseri Yemen Müsta'li Tayyibîleri'nin gerçekleştirdiği önemli çalışmalarıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbrâhim b. Hüseyin el-Hâmidî, *Kenzü'l-veled* (nşr. Mustafa Gâlib), Wiesbaden 1391/1971, s. 32-77, 163-164, 273-293; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Amedroz), s. 128; Umâre el-Yemenî, *Târîhu'l-Yemen* (nşr. Hasan Süleyman Mahmûd), Kahire 1957, s. 81, 87-89, 127-130; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXVI, 87; Makrîzî, *el-Hıta'*, I, 357, 389, 390-391, 406; a.mlf., *İttî'âzû'l-hunefâ* (nşr. Cemâleddin eş-Seyyâl - M. Hilmî M. Ahmed), Kahire 1973, III, 128, 137, 146; a.mlf., *el-Muntekâ min ahhâri Mısr* (nşr. Eymen Fuâd Seyyid), Kahire 1981, s. 109-110, 113, 120; İdrîs İmâdüddin, *Zehrü'l-me'ânî* (nşr. Mustafa Gâlib), Beyrut 1411/1991, s. 17-63; İsmâil b. Abdürresûl el-Uceynî, *Fehresetü'l-kütüb ve'r-resâ'il* (nşr. Ali Nakî Münzevî), Tahran 1344 hş./1966, s. 198, 200, 304, 305; Hüseyin b. Feyzullah el-Hemdânî, *eş-Şuleyhiyyün ve'l-hareketü'l-Fâtımiyye fi'l-Yemen*, Kahire 1955, s. 269-299; Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1973, II, 356-360; İsmail K. Poonawala, *Biobibliography of İsmâ'îli Literature* (ed. T. Joseph), Malibu 1977, s. 78-80; J. N. Hollister, *The Shi'a of India*, New Delhi 1979, s. 243-245, 265-271; Hasan İbrâhim Hasan, *Târîhu'd-deuletü'l-Fâtımiyye*, Kahire 1981, s. 171-178; Eymen Fuâd Seyyid, *Târîhu'l-mezâhibü'd-diniyye fi'l-Yemen*, Kahire 1408/1988, s. 171-206; a.mlf., "Fâtımîler", *Dîa*, XII, 231-233; Ârif Tâmir, *Târîhu'l-İsmâ'iliyye*, London 1991, III, 224-242; IV, 69-74; Farhad Daf-

MÜSTA'LİYYE

tary, *The Ismā'īlis: Their History and Doctrines*, Cambridge 1992, s. 256-323; W. Madelung, "Ismā'īliyya", *EI*² (ing.), IV, 204-205; Mustafa Öz – Mustafa Muhammed eş-Şek'a, "İsmā'īliyye", *DİA*, XXIII, 127-133.

MUSTAFA ÖZ

MÜSTANSIR-BİLLÂH

(المستنصر بالله)

Ebû Ca'fer el-Müstansır-Billâh
el-Mansûr b. ez-Zâhir-Biemrillâh
Muhammed el-Abbâsî
(ö. 640/1242)

Abbâsî halifesi
(1226-1242).

Safer 588'de (Şubat-Mart 1192) Zâhir-Biemrillâh'ın Türk asıllı bir câriyesinden doğdu. Çocukluk ve gençlik yıllarını kendisiyle yakından ilgilenen, zekâsı, dindarlığı ve kötülüklerden uzak durması dolayısıyla ona "kadî" diyen dedesi Nâsır-Lidînilâh'ın gözetiminde geçirdi. Babası Zâhir-Biemrillâh'ın ölümü üzerine büyük oğlu ve veliahdı olarak Müstansır-Billâh lakabıyla halife ilân edildi (13 Receb 623 / 10 Temmuz 1226).

Moğollar, kendilerine karşı savaşı göze alabilen tek müslüman hükümdar olan Celâleddin Hârizmşah'ı mağlûp ederek Azerbaycan'ı ele geçirdiler ve Hârizmşahlık Devleti'ni ortadan kaldırdılar (1231). Böylece Irak sınırına kadar İran topraklarının tamamını ele geçirmiş oldular. Abbâsî halifeliğine ait merkezlere saldırılar düzenleyen Moğollar 628'de (1231) Erbil, Âmid, Mardin ve Nusaybin gibi şehirlerde büyük yağma ve katliam yaptılar. Bunun üzerine Müstansır-Billâh, Erbil Hükümdarı Muzafferüddin Kökbörü'yi onlara karşı savaşla görevlendirdi ve kendisine yardımcı birlikler gönderdi. Ancak Moğollar onun yaklaştığını öğrenince geri çekildiler. Bu arada yerine geçecek erkek evlâdı olmayan ve ölümünden sonra ülkesinin Abbâsî halifeliği topraklarına katılmasını vasiyet eden Kökbörü 630 (1233) yılında hastalanınca Müstansır-Billâh, İkbâl eş-Şerâbî'yi bir ordunun başında Erbil'e gönderdi. Halkın direnişiyle karşılaştığı için şehri savaş yoluyla ele geçiren kumandanını şehrin valiliğine tayin etti.

633'te (1236) Moğollar Musul istikametinde ilerlediler. İyice yaklaşan bu tehlike karşısında Müstansır-Billâh seferberlik ilân ederek bütün halk kesimlerinden asker toplamaya çalıştı. Toplanan gönüllülere silâh ve para dağıttı, hazırladığı orduyu Moğollar üzerine gönderdi. Ancak yolda Moğol ordusunun bölgeyi terk edip Azerbay-

can'daki karargâhına çekildiği öğrenilince ordu Bağdat'a geri döndü. Müstansır nizâmî askerinin mevcudunu 100.000'e kadar çıkardı. 634'te (1237) tekrar saldırıya geçen Moğollar Erbil'i aldılar ve şehirde büyük katliam yaptılar. Müstansır'ın gönderdiği hilâfet ordusunun yaklaştığını duyunca yine geri çekildiler. Abbâsî ordusunun dönüşünü takip eden Moğollar Erbil'e tekrar saldırdı. Bu sırada Bağdat surlarını tahkim ettirip savunma tertibatı aldırarak Müstansır tâbi müslüman hükümdarlardan askerî yardım istedi. Suriye Eyyübî hükümdarı ve Şehrizor hâkiminin gönderdiği birliklerin de katıldığı Abbâsî ordusu, Bağdat'a yaklaşık 40 km. uzaklıkta Hânîkin'de Moğollar karşısında ağır bir yenilgiye uğradı (636/1238-39). Müstansır, doğrudan başşehirini tehdit eden Moğol tehlikesinden büyük ihtimalle bölgeden sorumlu Moğol kumandanıyla yapmayı başardığı ateşkes antlaşmasıyla kurtulabildi.

Doğu İslâm dünyasının Moğol tehdidinde mâruz kaldığı bir dönemde halifelik yapan Müstansır kendisine tâbi müslüman hükümdarlarla iyi ilişkiler kurdu. Birbirine düşen Mısır ve Suriye Eyyübî meliklerini barıştırmaya çalıştı. 628 (1231) yılında Mısır Eyyübî Sultanı el-Melikü'l-Kâmil Muhammed'in elçisini ve Erbil Hükümdarı Kökbörü'yi ağırladı. Müstansır, 629'da (1232) Mısır Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil'den korkup Bağdat'a iltica eden yeğeni Kerek Eyyübî Emiri el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd'a da ilgi gösterdi. Ebû Muhammed İbnü'l-Cevzî'yi onların arasını bulmakla görevlendirdi. Neticede bunu başardı ve el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd'un Kerek'e dönmesini sağladı. Onun bu elçisi diğer müslüman hükümdarları da ziyaret ederek aradaki ihtilâfların kaldırılması için çalıştı.

Müstansır, 10 Cemâziyelâhir 640 (5 Aralık 1242) tarihinde öldü ve Rusâfe Mezarlığı'na defnedildi. Yerine oğlu Müsta'sım-Billâh geçti. Tarihçilerin övgüyle andıkları Müstansır babası Zâhir gibi cömert, âdil, mütevazî, dindar ve halka yakın bir halife idi. Fakirlere, dul ve yetimlere yardımcı olmak için gayret gösterirdi. İlim adamlarına iltifat ederdi. Hz. Ali ve Hüseyin'in mezarlarını ziyaret eder, Ali evlâdına büyük değer verirdi. Yangın geçiren Ali el-Hâdî ve Hasan el-Askerî türbelerinin yeniden yapılmasını emretti. Vezirlik dahil önemli devlet görevlerine Şiîler'i tayin ettiği bilinmektedir. Vezirlik görevini dedesi Nâsır zamanından beri yürüten Muhammed el-Kummî, onu azlettikten sonra yerine getirdiği Hz. Ali neslinden İbnü'n-Nâkid ve medresesinin inşaat işini yürüten

Üstâdüddâr İbnü'l-Alkamî bu görevlilerin başında gelmektedir.

İmar faaliyetlerine de büyük önem veren Müstansır Bağdat'ta camiler, medreseler, ribâtlar, hanlar ve köprüler inşa ettirdi. Halife Muktefi-Liemrillâh tarafından yaptırılmış olan Câmîu'l-Kasr'ı onarttı. Bağdat'ın her mahallesinde fakirler için aşevleri kurdu. Onun inşa ettirdiği eserlerin başında, tarihçilerin daha önce benzeri görülmemiş bir sanat eseri olarak tanıttıkları Müstansırıyye Medresesi gelmektedir. 625'te (1228) Üstâdüddâr İbnü'l-Alkamî yönetiminde başlatılan inşaat 630 (1233) yılında tamamlandı. Açılışa bizzat katılan halife verilen ilk dersi dinledi. Daha sonraları da bazı dersleri kendisine ait bölümden takip ederdi. Dört mezhepten her birine bir eyvanın tahsis edildiği ve her mezhepten altmış iki fakihin görevlendirildiği medresede ayrıca dârü'l-hadis, hamam, hastahane, yetimler okulu, imaret ve çok zengin bir kütüphane bulunuyordu. Müstansır-Billâh, dört mezhep fikhinin bir arada okutulduğu ilk medrese olmasında Kur'an ilimleri, hadis, fıkıh, Arapça, riyâzî ilimler ve tıp ilimlerinin okutulduğu ilk üniversite olarak kabul edilen bu müesseseye için zengin vakıflar tahsis etmişti. Ayrıca hac yollarını tamir ettirmiş ve Haremeyn'de sağlık ocakları açtırmıştı.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XII, 458; İbn Nazîf, *et-Târîhu'l-Mansûrî* (nşr. Ebû'l-İd Dûddü), Dimaşk 1401/1981, I, 116-119, 165; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'l-zamân*, VIII/2, s. 739-741; Ebû'l-Ferec, *Târîh*, II, 522, 530-539; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, IV, 196; İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî* (nşr. M. İvaz İbrâhîm Bek – Ali el-Cârim Bek), Kahire, ts. (Dârü'l-maârif), s. 215, 294-296; Reşîdüddin Fazlullâh-İ Hemedânî, *Câmî'u'l-tevârih* (trc. Fuâd Abdülmufî es-Sayyâd), Beyrut 1983, s. 191-192; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtaşar fi ahbârî'l-beşer* (nşr. Mahmûd Deyyûb), Beyrut 1417/1997, II, 235, 254, 275-276; *el-Havâdisü'l-câmi'a* (nşr. Mustafa Cevâd), Bağdad 1351/1932, s. 16-18, 22-23, 28-35, 80-81; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*², XXIII, 155-168; Küttübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, IV, 169-171; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XIII, 113-114, 129-139, 159-160; İbn Dökmak, *el-Cevherü's-semîn* (nşr. M. Kemâleddin İzzeddin Ali), Beyrut 1405/1985, I, 218-219; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*² (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1371/1952, s. 25, 33; Gülay Öğün Bezer, *Begteginliler (Erbil'de Bir Türk Beyliği)*, İstanbul 2000, s. XXXIV, 118, 120; H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilası ve Abbâsî Devletinin Yıkılışı: Cengiz ve Hülâgü Dönemleri*, İstanbul 2005, bk. İndeks; K. V. Zetterstéen, "Müstansır", *İA*, VIII, 827; Carole Hillenbrand, "Müstansır", *EI*² (Fr.), VII, 728-729.

İSMAIL YİĞİT